

RĪGAS DOMA VIDUSLAIKU BŪVPLASTIKA EIROPEISKO IETEKMJU LOKĀ

Agnese Bergholde

Atslēgas vārdi: Doms, viduslaiki, domkapituls, premonstrieši, ķieģeļu arhitektūra, halles tipa celtnes, akmens būvplastika, kapiteļi, konsoles, kalumi, ziemeļu portāls, ietekmes, analoģijas, reģionālā specifika, Baltijas jūras reģions, Ķelnes meistars, Reinzeme, Vestfālene, Gotlande, Magdeburgas doms

Atvieglota salīdzinājuma objektu un nozares aktuālāko pētījumu pieejamība mūsdienās paver plašas iespējas intensīvāk nekā līdz šim pievērsties nozīmīgākā Latvijas viduslaiku arhitektūras un mākslas mantojuma — Rīgas Doma viduslaiku ansambļa jautājumiem. Šī raksta ietvaros autore, balstoties uz promocijas darba pētījuma rezultātiem par katedrāles viduslaiku arhitektūru un būvplastiku, sniedz pārskatu par eiropisko ietekmju dažādību un mijiedarbību Rīgas Doma viduslaiku ansambļa arhitektūras dekoratīvajos kalumos, kas līdz šim nepilnīgi apzināti. Uzmanība pievērsta arī ansambļa arhitektūras reģionālai specifikai ziemeļvācu ķieģeļu arhitektūras kontekstā, kas noteica vairākus simtus dekoratīvo kalumu izveidi. Lai gan šī pētījuma rezultāti pasvītro Doma izpētē nostiprinājušos viedokli par Vestfālenes reģiona būvmākslas ietekmi uz celtnes arhitektūru un būvplastiku, Rīgas Doma ansambļa viduslaiku būvplastikā materializējusies vispusīgāka atvērtība. Ievērojama loma Doma būvvēstures organizēšanā pienācās premonstriešu domkapitulam, ordeņa filiāļu savstarpējie kontakti veicināja māksliniecisko ideju apmaiņu un plūsmu. Ar gotiskā Magdeburgas Doma būvplastiku cieši saistāmi īpaši figurālu motīvu dekorī Rīgas Doma kapitula zāles konsoļu veidojumos. Nepamatots, turpretī, ir pieņēmums par „Ķelnes meistara” darbību Domā. Ansambļa būvplastikā dekoru motīvi skatāmi atšķirti no to mākslinieciskā izpildījuma. Ne tikai no Reinzemes aizgūtu paraugu izpildīšanu Rīgā bieži veikuši Gotlandes tēlniecības meistari.

Ieskats historiogrāfijā un tēmas aktualitātē

Pirmās zinātniskās Rīgas Doma būvvēstures izpētes autors — Tērbatas (*Tartu*) Universitātes Arhitektūras fakultātes docents Reinholds Guleke (*Guleke*, 1834–1927) pirmais saskaņā Rīgas Doma ansambļa viduslaiku būvplastikas mākslinieciskās kvalitātes un vispārīgās līnijās iezīmēja arī plastiku iespējamo eiropisko ietekmju loku. 1884. g. iznāku-

šajā publikācijā par Rīgas Doma būvvēsturi¹ viņš neiedziļinājās dekoratīvo kalumu analīzē, taču atsevišķu elementu izteiksmīgi apraksti un sagatavotie palīgglīdzekļi plašai plastikai izpētei — daudzu ansambļa būvplastiku zīmējumi, to sistematizācija pēc atrašanās vietas un atainojums joprojām noderīgā shematiskā ansambļa plānā — ļauj nojaust būvplastiku māksliniecisko vērtību. Guleke izcēla Doma

¹ Guleke, 1884. S. 553–600.

ziemeļu portāla ievērojamo māksliniecisko kvalitāti, raksturojot to kā krāšņu, ārkārtīgi gaumīgi un rūpīgi darinātu. Divpadsmit tuvāk nenorādītas, pēc Gulekes ieskatiem, graciozas konsoles krustejā viņš vērtēja kā cisterciešu meistardarbus. Baltijas Centrālajā bibliotēkā Rīgā saglabājies Gulekes manuskripts izdevumam par Livonijas baznīcām, kurā Guleke pēc Doma kompleksa atjaunošanas hronoloģiskā secībā, plašāk nekā 1884. g. publicētajā rakstā apskatīja Doma kompleksa būvves-turī, analizēja tā arhitektoniskās kvalitātes un dekoratīvās formas.² Salīdzinājumos autors norādīja vairākas Rietumeiropas, visvairāk vācu zemju 13. gs. vēlās romānikas arhitek-tūras un būvplastiku analogijas, bet neraksturoja tās Doma ansambļa koptēlā. Gulekes iezīmēto ietekmju loku apstiprina arī jaunāki pētījumi, lai gan ansambļa būvplastika tajos aplūkota tikai nepilnīgi.

Zviedru mākslas zinātnieks Stens Karlings (*Karling*, 1906–1987), kas 20. gs. 40. gadu sākumā pirmo reizi padziļināti pievērsies Rī-gas Doma būvplastikas mākslinieciskai izpē-tei, ietekmju avotus konkretizēja galvenokārt Reinzemes un Ķelnes būvmākslas apvidū. Pamatojoties uz Doma baznīcas ziemeļu por-tāla analīzi, Karlings saskatīja anonīma Ķel-nes meistara stilu, kas, viņaprāt, bijis notei-cošais visa Doma ansambļa mākslinieciskās kopainas izveidē.³

Atšķirībā no Karlinga, vācu pētnieki Rīgas Doma ansambļa arhitektūrā un būvplastikā saskata Reinzemes kaimiņu apvidus, Vestfā-lenes reģiona, sakrālās būvmākslas ietekmju pārākumu.⁴ Lai to pasvītrotu, tiek uzsvērta arī ciešo politisko un personīgo sakaru loma, kādi ir pastāvējuši starp Vestfāleni un Livoni-ju, īpaši Rīgas Doma būvniecības sākumpos-

mā. Kopš 20. gs. 50. gadu beigām šis uz-skats ir jau nostiprinājies Vestfālenes mākslas vēsturē.

Baltijas reģiona Rīgas Doma ansambļa vi-duslaiku būvvestures pētnieku prioritātes rak-sturo centieni noteikt un izcelt Doma ansam-bļa arhitektūras un būvplastiku savdabīgās, lokālās iezīmes⁵. Rīgas Doma ansamblis ar aptuveni 300 oriģināliem akmens dekoriem ir neparasts un vienreizīgs piemērs Baltijas jūras telpas viduslaiku kieģeļu arhitektūrā, tādēļ vispusīgai un padziļinātai būvplastiku mākslinieciskās izcelsmes izpētei nepiecie-šams pilnīgs ansambļa kvantitatīvi apjomīgo plastisko objektu apskats. Atvieglota salīdzī-nājumu objektu un nozares aktuālāko pē-tījumu pieejamība mūsdienās paver plašas iespējas intensīvāk pievērsties Rīgas Doma viduslaiku arhitektūras un būvplastiku jau-tājumiem⁶. Šī raksta ietvaros autore sniedz pārskatu par eiropieisko ietekmju dažādību un mijiedarbību Rīgas Doma ansambļa viduslai-ku būvplastikā, izceļot atsevišķus, raksturī-gus plastiku piemērus.

Rīgas Doma arhitektūra

Ansambļa būvvesture šī raksta ietvaros netiks izvērsta, taču būvplastiku nedalāmība no arhitektūras rada nepieciešamību pievērst uzmanību celtnes specifikai. Par Rīgas Doma viduslaiku būvvestures galveno avotu var uzskatīt pašu celtni, tās arhitektūru, dekoru formas, motīvus un stilu. Vispārīgi zināms, ka Rīgas Doma ansambļa viduslaiku būvves-tures pētnieku rīcībā ir tikai daži būvniecības sākumposma vēstures rakstu avoti, no kuriem atvasināti nedaudzie hronoloģiskie atskaites punkti: Doma būvdarbu sākums 1211. g.⁷,

² **Guleke**, Alt-Livland, 1886 (?) vai 1913.

³ **Karling**, 1941. S. 33–59 un 1942. S. 23–39 (šeit izmantots S. J. Gūtmanes tulk. Karlings S., Rīgas Doma baznīca un Ķelnes meistari. Rīga, 1965).

⁴ **Thümmeler**, 1998, **Mühlen**, 1985, **Tack**, 1962, **Kempkens**, 2008.

⁵ **Alltoa**, 1999. S. 31–45; **Grosmane**, 2000. 16.–22. lpp.

⁶ Izvērsta Rīgas Doma viduslaiku būvplastiku tipoloģiskā un stilistiskā analīze autorei disertācijā „Rīgas Doma ansambļa viduslaiku arhitektūra un būvplastika eiropieisko analogiju kontekstā”.

⁷ **LUB**, 1835 (=Bunge). 1. daļa, Nr. 21.

provinces koncila noturēšana Domā 1226. g.⁸ un pāvesta Inocentija IV 1254. g. indulgences vēstule ar aicinājumu ziedot par labu „jau sen un ar lielām izmaksām uzsāktai”⁹ Doma celtnēi. Izņemot 1211. g. dokumentu, kas satur konkrētu vēsti par zemes gabala iesvētīšanu Doma būvniecībai, pārējie avoti apliecina vienīgi celtnes pastāvēšanu, nesniedzot tuvāku informāciju. Pirmo reizi pārskatot vēstures rakstu avotus socioloģiskā perspektīvā, skaidrāk nekā līdz šim iezīmējas uzdevumu sadale būvprojektā. Katedrāles dibināšana nešaubīgi uzskatāma par bīskapa iniciatīvas sasniegumu, bet būvdarbu organizēšanu un praktisko norisi nodrošināja pēc premonstriešu ordeņa statūtiem organizētais domkapituls¹⁰. Kā nepamatotu var pilnībā noraidīt nozares senākajā literatūrā izplatīto pieņēmumu par cisterciešu ordeņa mākslinieciskām izpausmēm Rīgas Domā.

Rīgas Doma arhitektūras piederību ķieģeļu arhitektūras lokam nešaubīgi apliecina izmantotais būvmateriāls, kura būvtehnika 13. gs. sākumā noteica raksturīgu, ģeometrizētu un maz strukturētu celtnes veidolu. Turklāt Doma baznīcas ārieni rotā viduslaiku ķieģeļu arhitektūrā vispārīgi izplatīti ornamentu — apaļloka frīzes un vārpu ornamenti ziemeļu šķērsjoma zemīnī. 13. gs. celtnes pastāvīgais raksturs vislabāk atklājas dievnama interjera telpiskajā struktūrā, kurā prasmīgi apvienoti divi arhitektoniski atšķirīgi tipveida risinājumi bez uzkrītošiem formāliem un stilistiskiem lūzumiem. Uz sākotnējo vienkāršo, Vestfālenes reģionā populāro bazilikas formu pamata Rīgas Doma draudzes telpā aptuveni smailloka arku cekula augstumā izveidota ietilpīga un pārskatāma halles struktūra, radot laikmetī-

gu, ķieģeļu arhitektūras izplatības zonā iedēriģu un reizē reprezentatīvu bīskapa sakrālcelni. Salīdzinājumi ļauj secināt, ka halles tipa struktūra Doma draudzes telpā tapusi bīskapa Nikolaja amata laikā (1231–1253).

Rīgas Doma vidusjoms paaugstināts jau 14. gs., ko dara ticamu ne tikai tajā izmantotais dekoratīvo formu lielais izplatījums un ilgstoša noturība visa 14. gs. garumā, bet galvenokārt šajā gadsimtā Baltijas jūras reģiona ķieģeļu sakrālajā arhitektūrā aktuālā retrospektīvā tendence ar atgriešanos pie bazilikas tipa risinājuma Lībekas Sv. Marijas baznīcas ietekmē.

Premonstriešu domkapitula apdzīvotā klostera daļa, kurā labi saglabājušies trīs krustejas korpusi un kapitula zāle, no dievnama atšķiras ar plastiski piesātinātu un strukturētu arhitektūru. Formu valodas izmaiņas var saistīt ar cita reģiona būvtradīciju nozīmības pieaugumu ķieģeļu arhitektūrā, ar ko īpaši izcēlās ziemeļvācu plaukstošo tirdzniecības pilsētu sakrālā arhitektūra. Lai dažādotu ap 13. gs. vidū izsmelto ķieģeļu arhitektūras estētiku, tika imitētas Reinzeles mūra arhitektūras formas un vizualitāte, piem., pastiprināti integrējot akmens elementus ķieģeļu arhitektūrā, kā arī plaši izmantojot polihromiju un imitējot mūra celtnu optiku. Polihromijas jautājums Rīgas Doma ansambli nav vēl pietiekami apzināts, taču par spilgtu šīs stila tendences izpausmes apliecinājumu 13. gs. ķieģeļu arhitektūrā vienreizīgi plašā akmens būvplastiskā diezgan droši var uzskatīt dekora greznību krustejā un kapitula zālē. Kalumu detalizēta tipoloģiskā un salīdzinošā analīze ļauj precizēt, ka Reinas apvidus ietekmes vilnis nav saistāms ar bīskapa Zuerbēra ataicināta Ķelnes meistara individuāltilu, kā to pieņēma Karlings, bet gan ar ķieģeļu arhitektūras estētikas paradigmas maiņu, kas Rīgā kļuva aktuāla bīskapa Zuerbēra amata laikā (1253–1273). Tādēļ pievēršanās reinskās mūra arhitektūras vizualitātes imitācijai nenozīmēja norobežošanos no citām reģionālām ietekmēm. Vispusīga atvērtība

⁸ **Indriķa hronika**, XXIX, 8.

⁹ „[...] ipsi jam dudum ecclesiam ipsam edificare inceperint opere sumptuoso et ad ipsius consumacionem [...]”, **Mittheilungen**, 1880. 373. lpp.

¹⁰ To ļauj pieņemt nedaudzī ar Doma būvniecību netieši saistāmie 13. gs. rakstu avoti, kurus sastādīja domkapituls, bet bīskaps tikai apstiprināja.

visizteiksmīgāk materializējušies tieši Rīgas Doma ansambļa viduslaiku būvplastikā.

Rīgas Doma ansambļa būvplastika 13. gs. eiropeskā salīdzinājumā

Ņemot vērā Rīgas Doma ansambļa arhitektoniskās saiknes ar Reinzemes un Vestfālenes reģionu, nepārsteidz arī šī reģiona tēlniecības skolas ietekme, kas izpaužas vairāku dekoru motīvu un formu aizguvumos. Šīs līdzības daļēji jau apzinājuši iepriekšējie pētnieki. Reiniski vestfāliskā izcelsme attiecināma galvenokārt uz palmešu un pumpuru motīvu dekoru variācijām, kas Rīgas Doma ansamblī veido kvantitatīvi lielāko dekoru grupu. Nozāres literatūrā līdz šim visbiežāk minēta analogija, kas pastāv starp Rīgas Doma ansambļa krustejas austrumu korpusa arkas kapiteļa krustoto garkātu puspalmēšu motīva dekoru (k-k20b) un 13. gs. otrā ceturkšņa šī paša motīva būvplastikām Vestfālenes reģiona celtnēs, kā 1234. g. iesvētītajā Bilerbekas Sv. Jāņa (*Billerbeck, St. Johannes*) vai Lipštates Lielās Marijas (*Lippstadt, Große Marienkirche*) baznīcu pilāru kapiteļos, no kurienes šis motīvs nokļuvis arī pēc 1229. g. uzceltajā Brēmenes Dievmātes (*Bremen, Liebfrauenkirche*) baznīcas kapiteļu dekoros¹¹ (1., 2. att.). Saikni ar 13. gs. otrā ceturkšņa Vestfālenes tēlniecības skolu nostiprina vēl citu palmešu dekoru kā dubulto palmešu vainagu motīva tiešas līdzības formu un stilistiskā izpildījumā¹² (piem. i-k4) (3., 4. att.).

Pārliciecināša ir arī līdzšinējos pētījumos atpazītā būvmeistara kapiteļa (a-k8) kompozicionālā tuvība ar 13. gs. 20.–30. gados datētiem Gelnhauzenes (*Gelnhausen*)¹³ Sv. Marijas baznīcas altāra kora daļu rotājotiem, no kapiteļiem izliekušos pusfigūru mo-

1. att. Rīgas Doms. Krusteja. A korpusa kapiteļis (k-k20b)

2. att. Brēmenes Dievmātes baznīca. Vidusjoma kapiteļi

3. att. Rīgas Doms. Interjera kapiteļis (i-k4)

tīvu piemēriem. Tomēr Rīgas Doma būvmeistara dekora izpildījuma stilistika ievērojami atšķiras no smalki izstrādātajiem Reinzemes paraugu kalumiem. Rīgas Doma ziemeļu apsīdas kapiteļa plastikā saskatāmas tādas

¹¹ Thümmler, 1998. S. 390–391; Böls, 2002. S. 234.

¹² Kempkens, 2008. S. 123–124.

¹³ Grosmane, 1998. S. 21–35; Wilbertz, 1999. S. 365.

4. att. Lipšates Lielās Marijas baznīca. Interjera kapitelis

5. att. Rīgas Doms. Ziemeļu apsīdas kapitelis (a–k8), t.s. būvmeistara kapitelis VKPAI (Latvijas mākslas vēstures interneta portāla materiāls)

atdarinājumiem raksturīgas iezīmes kā formu vienkāršošana un daļēji pat rupjš kaluma izpildījums (5. att.), kas ļauj apšaubīt kāda Ķelnes meistara līdzdarbību.

Pamatojoties uz detalizētu ansambļa būvplastikas tipoloģisko un stilistisko analīzi, tagad iespējams papildināt, ka reiniski vestfāliskās tēlniecības skolas nozīme Rīgas Doma ansambļa būvplastikā neaprobežojas ar tiešām, laikā un telpā saistītām analogijām. Šīs tēlniecības skolas tradīciju izplatība Rīgas Doma ansambļa būvplastikā pārvar parauga un tieša atdarinājuma attiecības. Salīdzinošās metodes ceļā konstatēts, ka Vestfālenes apvidus pirmās puses tēlniecības izteiksmes līdzekļi un formas lokalizējušās,

t.i., kļuvušas patstāvīgas Rīgas Doma ansambļa būvplastikā, arī Baltijas jūras reģiona 13. gs. tēlniecībā kopumā. Tai ir raksturīga sākotnējo paraugu noturība citā formālā, hronoloģiskā un stilistiskā kontekstā. Kā īpaši izteiksmīgu, turklāt mākslinieciski augstvērtīgi izpildītu stilistiskās modifikācijas piemēru var izcelt tikai Rīgas Doma krustejā sastopamo vairāku arku kapiteļu dekoru ar sakļautu palmešu motīvu (piem. k–k14b, k–ko58) (6. att.). Savdabīgā kapiteļa apdare radusies sākotnējā, Vestfālenē un Reinzemē plaši izplatītā, ar mugurpusēm sakļautu puspalmēšu motīva sakāpinātas pārveidošanas rezultātā (4. att.). Motīva vestfāliskā izcelsmes avota atpazīstamība saglabājas arī raksturīgos

6. att. Rīgas Doms. Krusteja. D korpusa kapitelis (k-k14b)

7. att. Linčēpingas Doms. Halles garenjoma palmešu dekorī

stilistiskās izteiksmes līdzekļos — noapaļotās formās un noslēgtās kontūrās, kuras nosaka gluds, nestrukturēts kalums mīkstā, it kā pietūkušā plastiskumā. Motīva pastiprinātā stilizācija un ornamentāla vienkāršošana, sasāsinot formu proporcionālās attiecības, līdzinās Augšreinas reģiona vēlās romānikas stila fāzes būvplastikai, piem., 1239. g. pabeigtajā un iesvētītajā Maincas (*Mainz*) Domā¹⁴. Iespējamie ietekmju ceļi Rīgas Doma virzienā līdz šim nav apzināti. Baltijas jūras reģionā Rīgas Doma dekorīem formāli un stilistiski tuvas analogijas atrodamas Linčēpingas Doma (*Linköping*) halles posma baznīcas interjera kapiteļu dekoros, kas tapuši laika posmā no aptuveni 1250. līdz 1310. g.¹⁵ (7. att.). Šķiet, ka Rīgā un Linčēpingā, tāpat kā Maincā, pastiprinātas stilizācijas iezīmes būvplastikā apliecina vēlās romānikas stila posma dekoru motīvu un formu krājuma izsmēlumu, kas šos objektus satuvina vispārīgā Eiropas tēlniecības attīstības kontekstā.

Atšķirībā no Maincas Doma, Rīgas Doma ansambļa būvplastikā līdzās retrospektīviem elementiem izmantoti arī pašu aktuālāko stila posmu dekoru motīvu, formu un kompozīciju piemēri. Īpaši interesanti šai kontekstā ir kapitula zāles saišķu kolonnu kapiteļu dekorī un Rīgas Doma greznais ziemeļu portāla veidojums, kas līdz šim piesaistījis visvairāk pētnieku uzmanību. Perspektīvā smailloka arkas formas portāla proporcionāli līdzsvarotā uzbūve, kuru nosaka vienādotais arkivoltu un kolonnu ailu augstums, atspoguļo jau dižgotikas sasniegumus un ir jaunāka stila posma piemērs, nekā līdz šim bieži salīdzinājumiem piesaistītie vēlās romānikas tradīcijās sakņotie Vestfālenes reģiona (*Bilerbeka*; *Kēsfelde/Coesfeld*; *Pāderbornas* Doma ziemeļu portāls/*Paderborn*) vai Visbijas (*Visby*) Sv. Mari-

¹⁴ Schwoch, 2010. S.70, stīgas — S. 194; S. 228; palmetes — S. 268; S. 274 ff.; kopsavilkums — S. 369; Abb. 13–17, 146–154, 159–160, 173–175, 186–203, 204–211.

¹⁵ Cnattingius, 1987. S. 468/469.

jas baznīcas Līgavaiņa 13.gs. otrā ceturksnī līdz gadsimta vidum darinātie perspektīvie portāli¹⁶. Rīgas Doma ziemeļu portāla proporcionālai uzbūvei ar atvērtu trejlapi slēgta timpanona vietā tuvs ir Vestfālenes reģiona pirmās gotiskās celtnes Mindenes (*Minden*) Doma 13. gs. 60.–70. gados datētais franču gotikas stila ietekmē darinātais Jaunavu portāls¹⁷ (8. att.). Trejlapis ir izplatīts Vestfālenes reģiona portālu timpanonu elements 13. gs. sākumā, kas Mindenē Reimsas (*Reims*) katedrāles portālu ietekmē aktualizēts, iegūstot atvērtu veidolu. Formālās paralēles Rīgas un Mindenes piemēros atspoguļo stilistiski radniecīgu izpratni par vertikāli uzsvērtu un atvērtu portāla uzbūvi, kas dara ticamu Mindenes portāla gotiskā parauga nonākšanu Rīgā ar Vestfālenes reģiona tēlniecības skolas ietekmi. Tai pat laikā Rīgas Doma portālu no rietumu parauga būtiski atšķir šai stila posmā neiederīga, nesamērīgi masīva kapiteļu frīze. Blokveida kapiteļu formas, tāpat kā to plastiskie dekorī ar simetrisku stīgu un fantastisku būtņu, kā arī palmešu motīviem, apliecina vēlās romānikas posma, tātad senāka stila valodas un izteiksmes līdzekļu noturību. Portāla kapiteļu dekoratīvo apdari raksturo blīvas, sadrumstalotu un lineārā veidā kārtotu formu kompozīcijas. To reljefi abās portāla pusēs veidoti vienlīdzīgi vienmērīgi pusplastiskā veidā, tiem nav izteikta plastiskuma pakāpju dažādība, tādēļ dekorī paliek pieplakuši kapiteļiem un nerada pārlicinošu dziļuma imitāciju. Arī tādu jauninājumu kā līdzenas kolonnu ailas¹⁸ Rīga nepārņem, bet izmanto vēlās romānikas perspektīviem portāliem raksturīgo, pakāpeniski veidoto kolonnu ailu ar precīzi saderīgiem arkivoltu lokiem virs tām, saglabājot nesošo un balsta elementu līdzsvaru. Šīs pazīmes personīgi mani agrāk vedināja uz pārsteidzīgu

8. att. Mindenes Doms. Jaunavu portāls

9. att. Lībekas Doms. Paradīzes portāls

¹⁶ Altho, 1999. S. 31–45; Grosmane, 2000. 20.–22. lpp.

¹⁷ Pohlmann, 1999. S. 131.

¹⁸ Pohlmann, 1999. S. 128.

10. att. Rīgas Doms. Ziemeļu portāls.
Labās puses kapitelis

11. att. Visbijas Sv. Marijas baznīca.
Interjera kapitelis

Rīgas Doma portāla iekļaušanu šī vecākā stila posma laikā kontekstā.¹⁹ Retrospektīvo kapiteļu dekoru izmantojums Rīgas portālā varētu būt cieši saistīts ar Lībekas Doma ziemeļu šķērsjoma priekšhalles reiniskā portāla piemēru, sekojot 13. gs. vidū aktuālam ķieģeļu arhitektūras estētikas paradigmas maiņas strāvījumam. Lībekas Doma perspektīvā portāla jaunāko laiku pārveidojumi Otrā pasaules kara bojājumu novēršanai nevilto objekta sākotnējo māksliniecisko raksturu, ko izveidoja Ķelnes–Andernahas mākslas loka ceļojošie tēlnieki bīskapa Jāņa fon Dīsta laikā, 1254–1259²⁰ (9. att.). Jaunākie pētījumi liek secināt, ka, atšķirībā no Lībekas,

Rīgas Doma ziemeļu portāla kapiteļu dekoru stilistiskais un formālais raksturs neliecina par Reinas meistarību līdzdalību to izgatavošanā. Portāla kapiteļu kalumos nav arī saskatāmas kvalitatīvas atšķirības, kā to pieņēma Karlings. Ne tikai 13. gs. sākuma tēlniecības tradīcijās sakņotie Rīgas Doma portāla kapiteļu dekori, bet arī tādu raksturīgu, rotaļīgu un uzsvērti dekoratīvu elementu pielietojums portāla uzbūvē kā stilizētas liliju formas atvērtā trejlapja galos un stilizētu augu motīvu dekorāni portāla ailu un arhivoltu nošķēlumos saistāmi ar Gotlandes tēlniecības līdzdalību ziemeļu portāla tapšanā. Salīdzinājumi ļauj saskatīt ciešas analogijas Visbijas Sv. Marijas baznīcas tā dēvētos Līgavaiņa portāla posma kapiteļu dekoros (pēc 1225. g.²¹). Tiem tiek pieskaitīti ne tikai minētā portāla kapiteļu dekori, bet arī interjera garenjoma un bijušā šķērsjoma krustojuma travejas pilāru kapiteļu dekori, kuru motīvi un formas aizgūti no Reinas apvidus un Magdeburgas Doma gotiskās jaunceltnes kora kapiteļu plastikām (10., 11. att.). Rīgas Domā ziemeļu portāla kapiteļu reiniskie dekori visticamāk nonākuši ar Gotlandes tēlnieku starpniecību. Gotlandes ietekmi pasvītro Rīgas Doma ziemeļu portāla smailē tikai fragmentāri saglabājamie šķērselements, kas, pēc arhitekta Karla Mormaņa (*Mohrmann*, 1857–1927) apsvēruma, varēja būt kādas figūras konsole²². Arkas cekuls līdzīgā veidā uzsvērts 13. gs. otrā pusē izgatavotiem, Bro (*Bro*) un Veskindes (*Väskinde*)²³ baznīcas kora portāliem (12. att.). Pamatoties uz augstāk izklāstīto, Rīgas Doma ziemeļu portāla hronoloģiskā izcelsme šķiet iespējama laika posmā pēc Lībekas Doma Paradīzes portāla izgatavošanas 1254.–59. g., bet ne agrāk kā 1260.–70. g., kad Rīgā varēja nokļūt Mindenes Doma gotiskā portāla

²¹ Svahnström, 1978. S. 222.

²² *Lehrbuch der gotischen Konstruktionen*, 1892. 539. lpp.

²³ Lagerlöf/Svahnström, 1991, par Bro — S.102; par Veskindi — S. 262/263.

¹⁹ Bergholde, 2008/11. 10. lpp.

²⁰ Dehio, Hamburg/Schleswig-Holstein 1994. S. 440.

12. att. Veskindes baznīca. Kora portāls

13. att. Rīgas Doms. Kapitula zāles
Z saišķa D un A puse

paraugs. No tā izriet, ka Rīgas Doma ziemeļu portāls izgatavots ne agrāk kā bīskapa A. Zuerbēra amata laikā vai pat vēlāk.

Franču gotikas katedrāļu būvplastiku prototipi iedvesmojuši arī Rīgas Doma kapitula zāles saišķu kolonnu kapitēļu dekorus. Ar

14. att. Magdeburgas Doms. Kora ejas
pumpuru kapitēlis

stilizētiem augu motīviem piesātinātie pumpuru dekoru motīvi ļauj atpazīt 1211. g. sāktās Reimsas katedrāles kapitēļu pumpuru galvenās iezīmes. Lai gan Rīgas Doma kapitula zāles saišķu kolonnu kapitēļu plastiski sulīgie un prasmīgi komponētie dekoru pieder pie kvalitatīvākajiem ansambļa būvdekoru, stila izpratnes ziņā tie ievērojami atpaliek no franču piemēriem. Savdabīgā dižgotikas pumpuru motīvu kombinācija ar vēl romānikā sakņotām sakļautām puspalmētēm norāda uz pastarpinātu franču gotikas paraugu apgūšanu. Nozīmīgu lomu franču gotikas jauninājumu izplatībā vācu zemju būvmākslā ieguva 1209. g. sāktā Magdeburgas Doma gotiskā jaunceltne ar tās bagātīgo 13. gs. 20.–40. gados datēto kora ejas kapitēļu plastiku²⁴, kas Rīgas Domu sasniedza kapitula zāles saišķu kolonnu kapitēļu dekoros, kur, lokāli variējot, tie kombinēti ar vēlās romānikas elementiem Vestfālenes būvplastikai raksturīgā manierē (13., 14. att.).

²⁴ Magdeburgas paraugu ietekmē izgatavoti, piem., Brandenburgas Doma kriptas un Jerihovas klostera baznīcas vasaras refektorija kapitēļi: Mütter, 2008. S. 142–149; Badstübner, 2005. S. 249–255. Niehr, 2009 (a). S. 99–113. Kopš 13. gs. otrā ceturkšņa franču katedrāļu impulsus pastarpināti no Magdeburgas Doma gotiskās jaunceltnes ieguva arī Vestfālenes reģiona arhitektūra un būvplastika, tā, piem., Paderbornas un Minsteres Doms: Sauerländer, 1971. Heft 1–4, S. 1–76.

Dekoru paraugu aizgūšanu no Magdeburgas Doma kora ejas būvplastikas apstiprina vairākas Rīgas Doma kapitula zāles un krustejas plastikas. Pamatojoties gan uz Rī-

15. att. Rīgas Doms. Kapitula zāles konsole (kz–ko10)

16. att. Rīgas Doms. Krusteja. A korpusa konsole (k–ko3)

17. att. Magdeburgas Doms. Kora ejas kapitelis ar figūru dekoru

gas Domkapitula, gan arī uz bīskapa Nikolaja ciešiem kontaktiem ar Magdeburgas premonstriešu klosteri, ticams, ka nepastarpinātā veidā Rīgas Domā nokļuvuši pāris figurālo dekoru ikonogrāfiskie saturi un to netradicionālais attēlojuma veids. Runa ir vispirms par Rīgas Doma kapitula zāles ZA stūra konsoles dekoru ar pusfigūru pāri, kuru nenoteiktību un emocionālo pasivitāti papildina vienīgi stilizēta auga motīva zars un visnotaļ zīmīgs vienas figūras pie krūtīm piespiestas rokas žests (kz–ko10) (15. att.). Atribūts un atturīgais mājiens sasaucas ar Magdeburgas Doma kora ejas kapitēja figurālā dekora „Marijas Pasludināšanas” ainu. Piemērs datēts laika posmā no 1220. līdz 1240. g.²⁵ Mākslinieciskā ziņā Rīgas Doma konsoles drīzāk pieticīgais, proporcionālā ziņā neveikli darināto pusfigūru dekors ir tālu no Magdeburgas Doma piemēra. Rīgas konsoli, iespējams, darinājis kāds vietējais tēlnieks.

Līdzīgas parauga un atvasinājuma attiecības novērojamas Rīgas Doma krustejas austrumu korpusa pirmās konsoles smailes daļas rotājumā, ko veido augu motīvu ierāmēts kailfigūras atveids (k–ko3). Arī šīs Rīgas Doma konsoles kompozīcija formāli līdzinās konkrētam, iepriekš minētam laika posmā datētam Magdeburgas Doma kora ejas paraugam, tā dēvētam levas–Marijas kapitēja sižetiskam dekoram ar divām frontāli stāvošām figūrām atsevišķu augu ietvarā, ko jaunākajos pētījumos skaidro kā grēkā krišanas sižetu.²⁶ Rīgas Doma konsoles dekors aprobežojas vienīgi ar levas figūras attēlojumu, taču motīva formālā redukcija neietekmē dekora simbolisko saturu (16., 17. att.). Kopskatā ar iepriekš minēto Rīgas Doma kapitula zāles konsoles figurālo dekoru iezīmējas ikonogrāfiski saistīts vēstījums par atbrīvošanu no levas un Ādama grēkiem līdz ar Jēzus piedzimšanu, taču pārējās an-

²⁵ Feller-Kniepmeier, 2009. S. 21 un S.76; Niehr, 2009 (b). S. 82–86; Poeschke, 1993. S. 43–46.

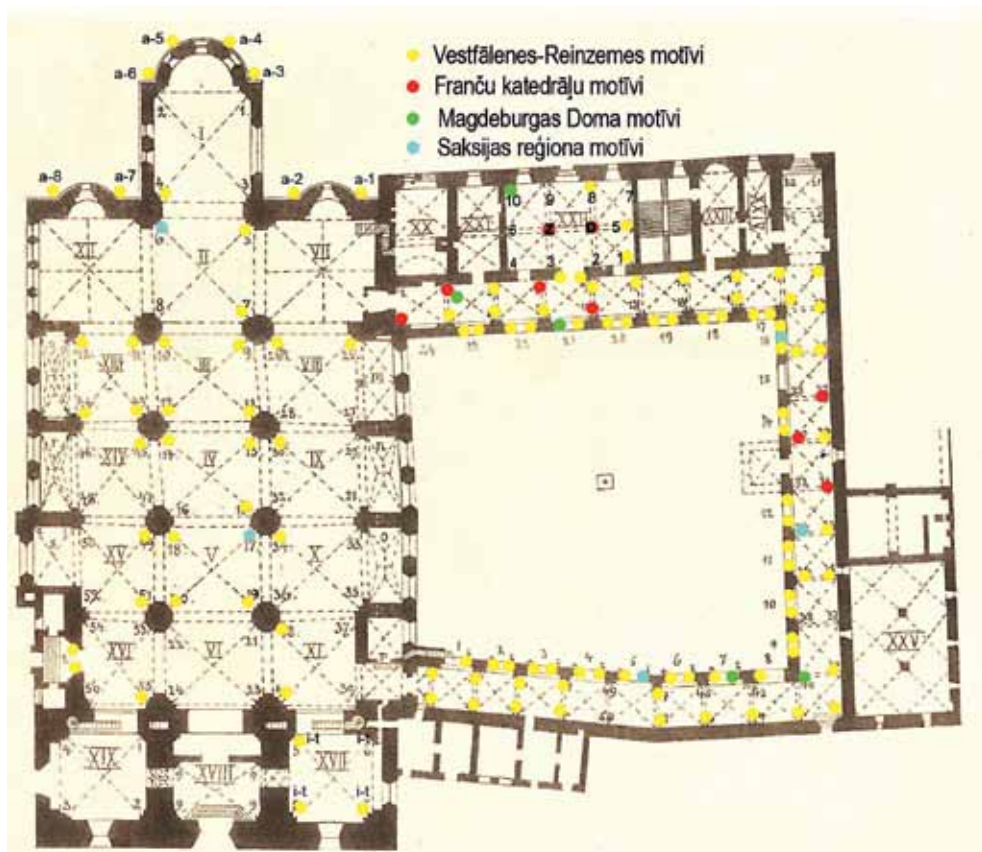
²⁶ Feller-Kniepmeier, 2009. S. 15–21.

sambļa būvplastikās motīvam nav saskatāmi turpinājumi vai papildinājumi.

Papildus Rīgas Doma ansamblī no Saksijas reģiona atvasināti citi raksturīgi būvplastiku dekorī kā *puspalmešu stīgu* (piem. i–k6) un *palmešu gredzena* (piem. k–k5b) motīvi, kas šī mākslas reģiona nozīmi Rīgas Doma ansambļa būvplastikā ļauj pielīdzināt Reinas apvidus un Vestfālenes lomai (18. att.).

Taču Rīgas Doma ansambļa būvplastiku specifika veidojusies ne tikai dažādu ārējo ietekmju un to mijiedarbības rezultātā, bet arī šo formu un motīvu savstarpējā pārmantojamībā

hronoloģiski cita stila posma un reģionālo tradīciju kontekstā. Tā, piem., krustejas rietumu korpusa konsole (k–ko48) ar pumpuru motīvu dekorētu kausu, kuru balsta figurāls krūšutēls, atpazīstami atspoguļo divu ansambļa mākslinieciski augstvērtīgāko būvplastiku, ziemeļu apsīdas būvmeistara kapiteļu un kapitula zāles saišķu kolonnu kapiteļu dekoru sapludināšanu pastiprināti stilizētā izteiksmē (19. att.). Līdzīgā veidā tapuši arī fantastiski pūķveidīgu būtnu pilnplastiskais dekors vai stilizēti saplakuša auga savijuma ornamenti (20. att.) krustejas rietumu korpusa kapiteļu apdarē,

18. att. Rīgas Doma ansambļa būvplāns ar būvplastikas reģionālo ietekmju grupu marķējumiem. (No: Guleke, Reinhold, *Alt-Livland, Mittelalterliche Baudenkmäler Liv-, Est-, Kurlands und Oesels, gesammelt und herausgegeben von Reinhold Guleke. Dorpat 1886 (?) oder 1913 (mit Textfiguren), unveröffentlichte Handschrift aus dem Nachlass Reinhold Guleke (1834–1927); autores papildinājumi*)

19. att. Rīgas Doms. Krusteja. R korpusa konsole (k-ko48)

20. att. Rīgas Doms. Krusteja. R korpusa kapitelis (k-k8b)

Autores foto

kas vēl 13. gs. trešajā ceturksnī atvasināti no augstvērtīgā un krāšņākā ansambļa būvplastiskā veidojuma — ziemeļu portāla kapiteļu paraugiem. Lai gan ir saskatāmas provinciālisma iezīmes, kas izpaužas šo nedaudzo dekoru prototipu pārveidošanā, vienkāršošanā un stilistiskās kvalitātes kritumā, arī motīvu atlasē, mazinoties to dažādībai, tomēr šāda pieeja ļāva saglabāt formu un motīvu viengabalainību. To pilnveido vienādotas kapiteļu un konsoļu vainagojošās plāksnes, kā arī kolonu pēdu profila (bāzes) formu noturība. Rīgas Doma ansambļa būvplastika ir apjomīgākais Baltijas jūras 13. gs. reģionālās tēlniecības vienviet sastopamo piemēru kopums, kurš iezīmē reģionam raksturīga, lokāla tēlniecības

stila nostiprināšanos. Tā izplatības lokā līdzās jau iepriekšējo pētnieku apzinātiem Hāpsalu (*Haapsalu*) un Valjalas (*Valjala*) baznīcu kapiteļu un kristāmtrauka plastiskiem dekoriem tagadējās Igaunijas teritorijā iekļaujas arī Veskindes (*Väskinde*) baznīcas kora portāla veidojums Gotlandē. Par šo celtni izcelsmes laiku līdz šim tiek pieņemts aptuveni 13. gs. trešais ceturksnis.²⁷

Rīgas Doma viduslaiku grandiozais un krāšņi dekorētais ansamblis iespaidīgi atspoguļo vispusīgu Centrāleiropas ietekmju izstarojumu, bet jo īpaši ziemeļvācu reģiona ķieģeļu arhitektūras kultūras telpas ietekmes izstarojumu austrumu virzienā, kas noteica Doma sakrālā būvkompleksa savdabīgo greznumu un māksliniecisko nozīmību Baltijas reģiona viduslaiku arhitektūrā un mākslā.

Izmantotā literatūra

Alltoa, Kaur. Rigaer Dom und Kölner Meister. *Kodres, Krista/Maiste, Juhan/Nabar, Vappu, Sten Karling and Baltic Art History, Eesti Kunstiakadeemia*, 1999. S. 31–45.

Badstübner, Ernst. Die baukünstlerischen Wirkungen des Magdeburger Doms nach Ostmitteleuropa im 13. Jahrhundert. *Omilanowska, Małgorzata und Anna Straszweska (Hg.), Wanderungen: Künstler-Kunstwerk-Motiv-Stifter/Wędrówki: Artysta-Dzieło-Wzorzec-Fundator*. Warszawa, 2005. S. 249–255.

Bergholde, Agnese. Rīgas Doma ziemeļu portāls. *Mākslas vēsture un teorija*, 2008/11. 5.–14.lpp.

Bölts, Uwe. Die Baugeschichte der Liebfrauenkirche. *Reeken, Dietmar von (Hg.), Unser Lieben Frauen. Die Geschichte der ältesten Kirchengemeinde Bremens von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Bremen 2002. S. S.186–259.

Bunge, Friedrich Georg von. Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst

²⁷ Hāpsalu, Valjala — **Karling**, 1965. 23–31. lpp.; Veskinde — **Lagerlöf/Svahnström**, 1991. S. 263.

Regesten, Erster Band 1093–1300. Reval, 1835.

Cnatingius, Bengt (Edenheim, Ralph/Ljungstedt, Sune/ Ullen, Marian). Linköpings Domkyrka. Bd.1. Kyrkobygnaden, Uppsala, 1987.

Dehio, Georg. Handbuch der Deutschen Kunstdenkmäler. Hamburg/Schleswig-Holstein, bearb. von Habich. Johannes, Berlin, 1994.

Feller-Kniepmeier, Monika. Bildgeschichten im Magdeburger Dom. Die figürlichen Kapitelle im Chorumgang. München/Berlin, 2009.

Grosmane, Elita. Einige Fragen zur frühen Baugeschichte des Domes zu Riga. *Studien zur Kunstgeschichte in Estland und Lettland. Homburger Gespräche* 1997, Heft 16, Hg. von Lars Olof Larsson. Kiel, 1998. S. 21–35.

Grosmane, Elita. Rīgas Doma arhitektūra un būvplastika 13. gadsimtā. Kontakti un ietekmes. *Latvijas māksla starptautisko sakaru kontekstā.* Rīga, 2000. 16.–22. lpp.

Guleke, Reinhold. Alt-Livland, Mittelalterliche Baudenkmäler Liv-, Est-, Kurlands und Oesels, gesammelt und herausgegeben von Reinhold Guleke, Dorpat 1886 (?) vai 1913 [mit Textfiguren], unveröffentlichte Handschrift aus dem Nachlass Reinhold Guleke (1834–1927).

Guleke, Reinhold. Der Dom zu Riga. *Baltische Monatsschrift*, Bd. 31. Reval, 1884. S. 553–600.

Indriķa hronika. Tulk. Ā. Feldhūns. Rīga, 1993.

Karling, Sten. Riga domkyrka och mästren fran Köln. Ett bidrag till Baltikums äldsta konsthistoria. *Konsthistorisk Tidskrift*, Argang X, 1941, S. 33–59 un Argang XI. 1942. S. 23–39 (S. J. Gütmanes tulkojums: Karlings, Stens, Rīgas Doma baznīca un Ķelnes meistari. Rīga, 1965).

Kempkens, Holger. Bernhard II. zur Lippe und die Architektur der Abteikirche Marienfeld. *Prieur, Jutta (Hg.), Lippe und Livland. Mittelalterliche Herrschaftsbildung im*

Zeichen der Rose. Bielefeld, 2008. S. 104–124.

Lagerlöf, Erland/Svahnström, Gunnar. Die Kirchen Gotlands, hg. von Robert Bohn. Kiel, 1991.

Lehrbuch der gotischen Konstruktionen von G. Ungewitter, neu bearbeitet von K. Mohrmann, III. Auflage, 2. Bd. Leipzig, 1892.

Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands, Bd. 12. Riga, 1880.

Mühlen, Franz. Die frühe Baukunst Westfalens und ihr Einfluß auf das Baltikum. *Homburger Gespräch, Heft 7.* 1985. S. 29–47.

Müther, Christina. Die spätromanische Kapitellplastik in der Mark Brandenburg. *Badstübner, Ernst (Hg.). Die Kunst des Mittelalters in der Mark Brandenburg. Tradition–Transformation–Innovation.* Berlin, 2008. S. 142–149.

Niehr, Klaus. Die Skulpturen des Magdeburger Domes: Traditionsvergewisserung und Modernität. *Puhle, Matthias (Hg.). Aufbruch in die Gotik. 1209. Der Magdeburger Dom und die späte Stauferzeit, 1 Bd. Essays,* Mainz, 2009. S. 99–113(a).

Niehr, Klaus. Kapitelle im Chor und Chorumgang des Magdeburger Domes. *Puhle, Matthias (Hg.). Aufbruch in die Gotik. 1209. Der Magdeburger Dom und die späte Stauferzeit, 2 Bd. Katalog.* Mainz, 2009. S. 82–86.(b)

Poeschke, Joachim. Mittelalterliche Architektur und Bauskulptur in Münster. Die Ursprünge des Dom-Paradieses. *Forschungsjournal Westfälische Wilhelms Universität, Heft 2.* Münster, 1993. S. 43–46.

Pohlmann, Alfred. Der Langhausbau des Domes in Minden. Zur Rezeption katedraler Baustrukturen in der Architektur eines norddeutschen Domes, Diss. Münster, 1999 (nepublicēts promocijas darbs).

Sauerländer, Willibald. Die kunstgeschichtliche Stellung der Figurenportale des 13. Jahrhunderts in Westfalen. Zum Stand

der Forschung. *Westfalen, Hefte für Geschichte, Kunst und Volkskunde*, 49. Band. 1971. Heft 1–4, S. 1–76.

Schwoch, Juliane. Die spätromanische Bauzier des Mainzer Domes. Regensburg, 2010.

Svahnström, Gunnar. Visby Domkyrka. Stockholm, 1978.

Tack, Wilhelm. Die Dombauten des 13. Jahrhunderts in Paderborn und Riga. *Westfälische Zeitschrift*. 1962. S. 233–244.

Thümmler, Hans. Die Bedeutung der Edelherren zur Lippe für die Ausbreitung der westfälischen Baukunst im 13. Jahrhundert. *Thümmler, Hans. Zur Architektur und Skulptur des Mittelalters. Gesammelte Aufsätze. In der Reihe der Beiträge zur Kunstgeschichte des Mittelalters und der Renaissance*, 7 Bd. Münster: hg. von Joachim Poeschke, 1998. S. 385–393.

Wilbertz, Georg. Die Marienkirche in Gelnhausen. Diss., Köln, 1999.

MEDIEVAL CONSTRUCTION PLASTIC OF THE RIGA DOM CATHEDRAL WITHIN THE RANGE OF EUROPEAN INFLUENCE

Agnese Bergholde

Summary

Key words: *Dom, Middle Ages, Dom Chapter, Premonstrians, brick architecture, hall-type building, stone construction plastics, chapters, consoles, forgings, northern portal, influences, analogies, regional specifics, Baltic Sea region, master from Cologne, Rhineland, Westfalen, Gotland, Cathedral of Magdeburg (Magdeburger Dom)*

Preferential availability of objects of comparison and most topical researches currently allow wider possibilities to turn more intensively to the issues of the most important Latvian medieval architectural and art heritage — Riga Dom medieval ensemble. Within the frames of this paper, the author — basing on the conclusions of the doctoral thesis on the medieval architecture and construction plastics of the cathedral — provides an overview of the diversity and interaction of European influences in the decorative forgings of Riga Dom medieval ensemble architecture, which have been incompletely studied until now.

The author focuses also on the regional specific character of the ensemble architecture within the context of Northern German brick architecture which determined the creation of several hundreds of decorative forgings. Although the results of this research highlight the opinion having consolidated in the course of Dom studies, about the influence of the construction art of Westfalen region on the architecture and construction plastics of the building, more versatile openness has been materialised in the medieval construction plastics of Riga Dom ensemble. An important role in the organisation of Dom construction history was played by Premonstrian Dom Chapter, and the mutual contacts between the order's subsidiaries furthered the exchange and flow of artistic ideas. Decorations with particularly figural motives in the consoles of Riga Dom Chapter Hall are closely associated with the construction plastics of the Gothic Cathedral of Magdeburg, whereas the supposition about the activity of „the Cologne master” in the Dom is unjustified. The decoration motives in the construction plastics of the ensemble are to be viewed separately from their artistic execution. Accomplishment of samples in Riga, borrowed not only from Rhineland, have often been made by sculpture masters of Gotland.